

**Р.В.Павелкив
Л. М. Назарець**

ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчальний посібник

**Рівне
2014**

УДК 159.922.1.(075.8)
ББК 88я73
П-30

Павелків Р.В., Назарець Л.М.

Педагогічна психологія. Навчальний посібник. – Рівне, 2014. – 185 с.

У навчальному посібнику розглянуто теоретичні основи педагогічної психології, психологічні основи виховання та навчання, психологічну структуру педагогічної діяльності, проаналізовано особливості взаємодії учнів та педагогів, шляхи оптимізації навчально-виховного процесу, освіти та самоосвіти.

Навчальний посібник призначений для підготовки студентів психологічних та педагогічних спеціальностей, а також психологів та педагогів.

УДК 159.922.1(075.8)
ББК 88Я73

ISBN 978-617-601-037-1

ЗМІСТ

Вступ.....

**Модуль 1. Загальні основи педагогічної психології.
Психологія виховання.....**

Тема 1. Педагогічна психологія як психологічна дисципліна

- 1.1. Предмет педагогічної психології
- 1.2. Мета та завдання педагогічної психології
- 1.3. Етапи становлення педагогічної психології
- 1.4. Історія розвитку педагогічної психології
- 1.5. Міжпредметні зв'язки педагогічної психології з іншими науками

Тема 2. Методологія і методи педагогічної психології

- 2.1. Методологічні принципи педагогічної психології
- 2.2. Загальна характеристика методів педагогічної психології
- 2.3. Метод спостереження у педагогічній психології
- 2.4. Психолого-педагогічний експеримент як метод педагогічної психології
- 2.5. Психодіагностичні методи педагогічної психології

Тема 3. Психологічні основи виховання

- 3.1. Загальна характеристика процесу виховання
- 3.2. Цілі виховання
- 3.3. Методи виховання
- 3.4. Методологічні й методичні принципи виховання
- 3.5. Поняття виховного впливу
- 3.6. Класифікація виховних впливів

Тема 4. Соціалізація, індивідуалізація та виховання

- 4.1. Уявлення про особистість
- 4.2. Структура особистості
- 4.3. Характеристики особистості
- 4.4. Соціалізація особистості
- 4.5. Механізми соціалізації
- 4.6. Соціальна ситуація розвитку особистості**

Тема 5. Формування мотиваційної сфери особистості

- 5.1. Характеристика мотиваційної сфери
- 5.2. Вікові закономірності формування мотиваційної сфери
- 5.3. Поняття про смислові утворення особистості

- 5.4. Рівні розвитку ціннісно-сміслової сфери
- 5.5. Психологічні механізми формування особистості в процесі виховання

Тема 6. Формування моральної свідомості

- 6.1. Моральна свідомість особистості
- 6.2. Стадії розвитку моральної свідомості
- 6.3. Формування моральних понять
- 6.4. Формування морального досвіду особистості
- 6.5. Формування моральної саморегуляції поведінки
- 6.6. **Формування системи ціннісних орієнтацій**
- 6.7. Вікові особливості морального виховання

Тема 7. Психологія сімейного виховання

- 7.1. Соціально-психологічні особливості сімейного виховного впливу
- 7.2. Причини порушення сімейного виховання
- 7.3. Стилi сімейного виховання

7.4. Типові дитячі реакції порушення поведінки

- 7.5. Правила ефективного сімейного виховання
- 7.6. Принципи сімейного виховання

Тема 8. Соціально-психологічні аспекти виховання

- 8.1. Проблема соціально-психологічної дезадаптації школярів
- 8.2. Основні фактори асоціальної поведінки
- 8.3. Проблема важковиховуваності
- 8.4. Причини важковиховуваності та їх характеристика
- 8.5. Порушення сімейного виховання як передумова важковиховуваності
- 8.6. Негативні педагогічні впливи як причина важковиховуваності
- 8.7. Аналіз факторів впливу на поведінку вихованця

Модуль 2. Психологія навчання

Тема 9. Психічний розвиток особистості

- 9.1. Поняття розвитку особистості
- 9.2. Етапи особистісного вікового розвитку
- 9.3. Рушійні сили розвитку особистості
- 9.4. Діяльність як основа розвитку особистості
- 9.5. Поняття провідної діяльності
- 9.6. Проблема співвідношення навчання та психічного розвитку

9.7. Психологічна готовність дитини до навчання

Тема 10. Научіння, навчання, учіння

- 10.1. Зміст і сутність категорії навчання
- 10.2. Психологічні механізми навчання
- 10.3. Научіння та його різновиди
- 10.4. Рівні та типи научіння
- 10.5. Особливості процесу учіння

Тема 11. Основна характеристика навчальної діяльності

- 11.1. Поняття навчальної діяльності
- 11.2. Предметний зміст навчальної діяльності
- 11.3. Зовнішня структура навчальної діяльності

11.4. Види навчальної діяльності

Тема 12. Засвоєння навчального матеріалу

- 12.1. Уявлення про засвоєння навчального матеріалу
- 12.2. **Умови процесу засвоєння**
- 12.3. Стадії процесу засвоєння
- 12.4. Орієнтувальна основа діяльності
- 12.5. Основні характеристики процесу засвоєння
- 12.6. Формування навичок
- 12.7. Формування понять
- 12.8. Формування вмінь

Тема 13. Мотивація навчальної діяльності

- 13.1. Проблема навчальної мотивації
- 13.2. Класифікація мотивів навчальної діяльності
- 13.3. Мотивація досягнення та її формування
- 13.4. Співвідношення мотивів прагнення до успіху та уникнення невдач
- 13.5. Психологічні портрети особистостей із фіксованими мотиваційними тенденціями
- 13.6. Фактори формування мотивації до навчальної діяльності
- 13.7. Особливості мотивації студентів

Тема 14. Пізнавальний інтерес як внутрішній мотив навчання

- 14.1. Структура та класифікація пізнавальних інтересів
- 14.2. Пізнавальний інтерес в навчально-пізнавальній діяльності
- 14.3. Умови виникнення пізнавального інтересу
- 14.4. Засоби формування пізнавальних інтересів
- 14.5. Роль педагогічної оцінки
- 14.6. Створення ситуації успіху
- 14.7. Вплив сім'ї на пізнавальну діяльність школяра
- 14.8. Негативні чинники навчальної діяльності

Тема 15. Емоційний фактор у навчальній діяльності

- 15.1. Специфіка впливу емоцій на пізнавальну діяльність
- 15.2. Регулятивна функція емоцій
- 15.3. Інтелектуальні емоції та їх характеристика

15.4. Типи емоційних порушень у поведінці

Тема 16. Технології сучасного навчання

16.1. Інтерактивне навчання

16.2. Особливості розвивального навчання

16.3. Особистісно орієнтована освіта

16.4. Групова навчальна діяльність

16.5. Інформаційні технології

16.6. Проектне навчання

16.7. Сугестивна технологія

16.8. Релаксація як метод інтенсифікації навчального процесу

Модуль 3. Психологія педагогічної діяльності

Тема 17. Загальна характеристика педагогічної діяльності

17.1. Структура педагогічної діяльності

17.2. Предмет та завдання педагогічної діяльності

17.3. Напрямки педагогічної діяльності

17.4. Психологічні вимоги до особистості педагога

Тема 18 Основні чинники ефективності педагогічної діяльності

18.1. Педагогічна майстерність вчителя

18.2 Професійна компетентність та спрямованість особистості вчителя

18.3. Педагогічні здібності

18.4. Педагогічна техніка

18.5. Професійна самосвідомість (Я-концепція) вчителя

Тема 19. Психологічні основи педагогічного спілкування

19.1. Спілкування як психологічна категорія

19.2. Особливості педагогічного спілкування

19.3. Стили педагогічного спілкування

19.4. Ефективність педагогічного спілкування

19.5. Принципи ефективного педагогічного спілкування

19.6. Вплив комунікативного простору на якість спілкування

Тема 20. “Бар’єри” педагогічної взаємодії

20.1. Поняття про бар’єри педагогічної взаємодії

20.2. Типологія педагогічних бар’єрів

20.3. Сміслові бар’єри

20.4. Педагогічна вказівка як бар’єр взаємодії

Тема 21. Педагогічна перцепція

21.1. Основні стереотипи міжособового пізнання

21.2. Механізми міжособистісного пізнання

21.3. Стереотипізація в пізнанні вчителем особистості учня

21.4. Прийоми формування атракції

Завдання до практичних занять

Лабораторний практикум

Методика «Автопортрет»

Методика «Неіснуюча тварина»

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї»

Методика САН

Шкала самооцінки тривожності Ч. Спілбергера – Ю.Ханіна

Методика „Ціннісні орієнтації” М. Рокіча(адаптація В.Ядова)

Діагностика батьківського ставлення А.Я.Варга і В.В.Століна

Модифікований тест-опитувальник емпатичних тенденцій

(А.Мехрабян та Н.Епштейн)

Методика «Психологічний портрет учителя»

Теми рефератів

Питання гарантованого рівня знань

Термінологічний словник

Література

ВСТУП

Курс педагогічної психології є однією з фундаментальних дисциплін професійної підготовки майбутніх психологів та педагогів. Оволодіння студентами психологічними знаннями виступає важливим фактором особистісного розвитку та формування професійної компетентності, творчого ставлення до навчання та виховання учнів.

Програма педагогічної психології зорієнтована на сучасний розвиток та досягнення психолого-педагогічної науки і призначена для студентів, що отримують спеціалізацію «Психологія».

Мета курсу “Педагогічна психологія” полягає у висвітленні різних підходів до проблем педагогічної психології як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній науці; ознайомленні студентів з психологічними закономірностями навчання і виховання.

Програма курсу спрямована на ознайомлення студентів з предметом, методами, історією розвитку науки; загальними закономірностями та структурою навчальної діяльності; психологічними механізмами, умовами, засобами та методами виховного впливу; структурою і функціями педагогічної діяльності та спілкування; сучасними проблемами педагогічної психології у контексті майбутньої професійної діяльності; формування у студентів психолого-педагогічної компетентності.

Завдання викладання дисципліни:

- дати студентам знання з психології навчання та виховання;
- розкрити теоретико-практичні аспекти формування учбової діяльності школярів; психологічні фактори та умови навчання та виховання дітей на різних вікових етапах; психологічні концепції навчання й виховання дітей;
- з'ясувати психологічні особливості впливу навчання та виховання на становлення особистості школяра;
- розкрити проблеми оптимальної психологічної підготовки вчителя та вихователя.

Предмет курсу складають положення, спрямовані на розкриття психологічних особливостей навчальної та виховної діяльності.

У процесі вивчення дисципліни студенти оволодівають **знаннями** про провідні психологічні проблеми сучасної освіти та шляхи їх вирішення; основні технології навчання і виховання; особливості діяльності педагога в сучасній школі. Основні **навички**, що формуються у студентів під час вивчення курсу, включають у себе вміння орієнтуватися у сучасних здобутках в галузі психолого-педагогічної освіти; здійснювати психологічний аналіз проблем сучасної освіти; володіти термінологією, що використовується при вивченні курсу “Педагогічна психологія”. Студенти повинні **вміти** застосовувати набуті знання у розв'язанні практичних, навчально-виховних, профілактичних та корекційних завдань.

Програма передбачає такі форми навчальної роботи: лекції, семінарські та лабораторні заняття, індивідуально-дослідницьку та самостійну роботу студентів. В процесі лекційних та семінарських занять здійснюється оволодіння основами теоретичних знань у галузі педагогічної психології. Лабораторні та практичні заняття забезпечують формування вмінь та навичок. Практика засвідчує, що глибоке засвоєння студентами курсу педагогічної психології у процесі вузівського навчання неможливе без самостійної роботи над літературними джерелами, без оволодіння уміннями та навичками педагогічного спілкування, методами психологічного спостереження та психолого-педагогічного експерименту, самостійної підготовки рефератів, розробки дослідницьких програм.

Програма курсу розділена на три змістові модулі:

Змістовий модуль 1.: *«Загальні основи педагогічної психології. Психологія виховання»*

Змістовий модуль 2.: *«Психологія навчання»*

Змістовий модуль 3.: *«Психологія педагогічної діяльності»*

Педагогічна психологія тісно пов'язана з курсом педагогіки, вікової фізіології, загальної, вікової та соціальної психології, що містять загальні методологічні принципи психологічної науки та характеристику її найважливіших закономірностей.

Загальні основи педагогічної психології. Психологія виховання

Тема 1. Педагогічна психологія як психологічна дисципліна

1.1. Предмет педагогічної психології

Педагогічна психологія – це самостійна галузь психологічної науки, що вивчає психологічні закономірності та механізми освітнього процесу. Педагогічна психологія передбачає розробку психологічних основ подальшого удосконалення навчально-виховного процесу у відповідності з перебудовою змісту освіти, апробації нових начальних планів і програм, пошук оптимальних методів навчання і виховання, що забезпечують максимальне врахування індивідуально-типологічних особливостей підростаючої особистості. Педагогічна психологія досліджує психологічні проблеми управління процесом навчання, закономірності засвоєння людиною знань, умінь і навичок, формування пізнавальних процесів, визначає критерії розумового розвитку особистості, встановлює оптимальні умови його здійснення під час навчання.

Особливе місце займає проблема зв'язку між спеціально організованим педагогічним впливом на дитину та її психологічним розвитком.

Важливою є проблема виявлення і максимально можливого використання в педагогічній практиці сенситивних періодів у розвитку дитини. Під *сенситивними* розуміють періоди в житті людини, найбільш сприятливі для формування певних психологічних властивостей та видів поведінки.

Вивчаються закономірності формування морально-вольової сфери підростаючої особистості, становлення її моральної самостійності, особливості формування моральних уявлень, понять, принципів, переконань, почуттів, звичок.

Окремим напрямом досліджень у галузі педагогічної психології є вивчення особливостей педагогічної діяльності та особистості вчителя, встановлення психологічних умов формування його професійної компетентності, розвитку педагогічних здібностей.

Також науковці виокремлюють низку прикладних проблем, серед яких:

- психологічна готовність вчителів до професійної діяльності;
- психологічне обґрунтування методів навчальної та виховної взаємодії;
- пошук валідних і надійних методів психодіагностики готовності дітей до свідомого виховання та навчання;
- забезпечення індивідуального підходу в процесі навчання та виховання дітей, з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей;
- побудова навчально-виховного процесу з обдарованими дітьми, дітьми з особливими потребами;
- пошук надійних критеріїв розрізнення педагогічної занедбаності та різних форм розумової відсталості (ЗПР, олігофренії та ін.), щоб запобігти помилки і

недопустити потрапляння педагогічно занедбаних дітей до спеціальних учбових закладів для розумово відсталих;

- з'ясування впливу вікових криз на процес засвоєння знань;
- способи участі батьків у навчанні та вихованні власних дітей як актуальне соціальне питання сьогодення;
- нейтралізація негативного соціального впливу на дітей;
- впровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес;
- забезпечення конкурентоздатності учнів в умовах вибору професії після закінчення школи;
- психологічний супровід сімей, що потребують психологічної допомоги тощо.

Педагогічна психологія має спільний з віковою психологією об'єкт вивчення - людину, однак предмети цих наук різні. (Під предметом науки розуміють ту сферу діяльності, яка нею вивчається). Якщо вікова психологія досліджує закономірності та механізми психічного розвитку людини та її особистісного формування на різних етапах індивідуального життя, то предметом педагогічної психології є насамперед психологічні закономірності розвитку особистості у процесі навчання і виховання. Також предметом педагогічної психології є факти, механізми та закономірності засвоєння людиною соціокультурного досвіду та їх вплив на інтелектуальний і особистісний розвиток.

1.2. Мета та завдання педагогічної психології

Загальною метою педагогічної психології є виявлення, вивчення психологічних особливостей і закономірностей інтелектуального та особистісного розвитку людини в умовах здійснення процесів навчання та виховання.

На сучасному етапі розвитку виокремлюють такі основні завдання педагогічної психології:

- виявлення механізмів і закономірностей засвоєння особистістю соціокультурного досвіду, особливостей його структурування, збереження в індивідуальній свідомості та використання в різних ситуаціях;
- вивчення впливу на процес навчання та виховання культурно-історичних, етнічних, соціально-економічних, політичних умов (мова, науково-технічний прогрес, мистецтво, суспільні норми тощо).
- розкриття механізмів і закономірностей впливу навчання та виховання на інтелектуальний та особистісний розвиток людини;
- виявлення зв'язку між рівнем інтелектуального та особистісного розвитку людини і змістом, формами, методами навчання та виховання;
- встановлення особливостей організації та управління навчальною діяльністю і їх впливу на інтелектуальний, особистісний розвиток та навчально-пізнавальну активність людини;
- вивчення психологічних основ діяльності педагога, його індивідуально-психологічних та професійних якостей;
- виявлення механізмів і закономірностей розвивального навчання;

- встановлення закономірностей, умов, критеріїв розвитку теоретичного мислення, засвоєння знань, формування на їх основі операційного складу діяльності в процесі розв'язання різноманітних задач;

- виявлення психологічних основ діагностики рівня та якості засвоєння знань і їх відповідності освітнім стандартам;

- вивчення психологічних основ самоосвіти та самовиховання;

- удосконалення методологічних основ наукових досліджень в галузі педагогічної психології, розробка сучасних концепцій навчання та виховання;

- розробка психологічних основ удосконалення навчально-виховного процесу на всіх рівнях освітньої системи.

Супутні завдання педагогічної психології:

- вивчення динаміки чутливості суб'єктами навчальної та виховної діяльності стихійних та організованих соціальних впливів;

- вивчення впливу індивідуально-типологічних гендерних відмінностей на здатність засвоєння знань;

- подолання педагогічного авторитаризму у навчально-виховному процесі;

- дослідження взаємостосунків у дитячому та дорослому середовищі;

- вивчення індивідуальних професійних стилів педагогів, їх особистісної та професійної самоактуалізації, способів міжособистісної взаємодії з учнями тощо.

1.3. Етапи становлення педагогічної психології

На розвиток педагогічної психології, як і будь-якої науки, впливають значущі суспільно-політичні події, які у значній мірі визначають напрямки наукової думки загалом.

О.І.Власова виділяє п'ять етапів становлення педагогічної психології:

1. Етап філософсько-педагогічного або загально-дидактичного розвитку психологічних ідей тривав із середини XVII ст. до середини XIX і був пов'язаний з іменами Яна Коменського (1592-1670), Джона Локка (1632-1704), Жан-Жака Руссо (1712-1778), Йоганна Песталоцці (1746-1827), Адольфа Дістервега (1790-1841) та ін. У творах цих педагогів і філософів вже висловлювались численні психологічні ідеї щодо зв'язку розвитку з навчанням та вихованням, особливостей творчої активності та здібностей шолярів, ролі особистості вчителя, суті й особливостей ефективної організації освітнього процесу, проте це були лише перші спроби наукового осмислення даного процесу і власне психологічні аспекти перелічених проблем не були системними.

2. Етап теоретичного обґрунтування педагогічної психології як науки припадає на 50-70-ті роки XIX ст. Він тісно пов'язаний з іменами Миколи Пирогова (1810-1881), Костянтина Ушинського (1824-1871) і Петра Каптерєва (1849-1922). Ушинський у праці «Людина як предмет виховання. Дослід педагогічної антропології» обґрунтував необхідність педагогічної психології як науки, визначив її предметний зміст і взаємозв'язки з іншими науками про людину.

У 1877 р. П.Ф.Каптерєв опублікував працю «Педагогічна психологія», яку присвятив психологічному аналізу освітнього процесу. У цій праці автор розглядає поняття освіти як сукупність навчання та виховання, аналізує проблеми професійної підготовки та діяльності вчителя, особливості взаємодії

педагогів та учнів. Оскільки саме після появи даної книги поняття «педагогічна психологія» набуло широкого вжитку у наукових колах, тому П.Ф.Каптерев справедливо вважається засновником педагогічної психології.

3. *Етап експериментального й організаційного становлення* тривав з кінця 70-х років XIX ст. до 20-30-х років XX ст.

У 1879 р. було видано першу вітчизняну експериментальну роботу київського психіатра і психолога І.О.Сікорського, присвячену розумовій утомі школярів. Особливий інтерес вчений виявляв до вивчення емоційно-вольової сфери дитини та анатомо-фізіологічних основ її психічного розвитку.

У 1901 р. В.М. Бехтерев заснував першу лабораторію з проблем педагогічної психології, а в 1907 р. - інститут педології і психоневрології.

4. *Радянський етап розвитку вітчизняної педагогічної психології* почався з 20-х років XX ст. Він пов'язаний з іменами таких видатних вчених як Л.С.Виготський (1896-1934), С.Л.Рубінштейн (1889-1960), О.М.Леонтьєв (1903-1979), Г.С.Костюк (1899-1982).

У 1945 р. у Києві відкрився Науково-дослідний інститут психології Академії наук України, основна проблематика досліджень якого була й залишається психолого-педагогічною.

5. *Сучасний етап розвитку педагогічної психології в Україні* триває з 1991 р. і пов'язаний з новим етапом організаційного становлення психологічної науки. Так, в останні роки в Україні були створені науково-дослідні інститути, що досліджують різні аспекти педагогічної психології: НДІ проблем виховання, НДІ проблем професійної освіти, НДІ проблем вищої школи та ін.

На сьогодні формуються передумови переходу педагогічної психології на новий рівень розвитку в зв'язку із активним впровадженням комп'ютерної техніки. Інформатизація системи освіти перетворює учня на вільного користувача, забезпечує йому вільну дію в інформаційному просторі. При цьому суттєво змінюється роль педагога: серед його функцій все більшу значущість набуває організація самостійної діяльності учнів у пошуку знань. Виикладення готового матеріалу та навчання діям за заданим зразком вже не можуть у повній мірі задовольняти вимоги сьогодення.

1.4. Історія розвитку педагогічної психології

Педагогічна психологія розвивалася в загальному руслі наукових уявлень про людину, вироблених основними психологічними теоріями. Коротко зупинимося на тих психологічних концепціях, які найбільш вплинули на осмислення педагогічного процесу.

Асоціативна психологія (з середини XVIII ст. (Д.Гартли) і до кінця XIX ст. (В.Вундт)): розробляються типи, механізми асоціацій як зв'язок між психічними процесами - основою психіки. На цій основі досліджуються особливості пам'яті, дається трактування процесу навчання.

Експерименти Г.Еббінгауза (1885 р.) з дослідження процесу забування. Емпіричні дані, отримані внаслідок їх, лягли в основу вироблення навичок, організації процесу вправління.

Прагматична, функціональна психологія У.Джемса (кінець XIX - початок XX ст.) і Дж.Дьюї (перша половина XX ст.), яка наголошувала на визначальній

ролі пристосувальних реакцій, адаптації до середовища, активності організму та вироблення навичок.

Теорія спроб і помилок Ед. Торндайка (кінець XIX - початок XX ст.), у якій формулюються основні закономірності научіння (вправління, ефекту, готовності), розробляється крива научіння та пропонуються засновані на емпіричних даних тести досягнень.

Біхевіоризм Дж. Уотсона (1912-1920 рр.) та необіхевіоризм Е. Толмена, К. Халла, Б. Скіннера (перша половина XX ст.), у рамках яких була створена концепція научування, виявлено його механізми та закономірності, обґрунтована теорія та практика програмованого навчання.

Психоаналіз (з кінця XIX і впродовж всього XX ст.) З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, Е. Еріксона, у теоретичних побудовах якого послідовно розробляються категорії підсвідомого, психологічного захисту, комплексів, стадіальності розвитку «Я» тощо.

Гештальтпсихологія (М. Вертгаймер, В. Келер, К. Коффка), теорія поля, або концепція динамічної системи поведінки К. Левіна, концепція стадіального розвитку інтелекту Ж. Піаже, які внесли непересічний вклад у розробку понять інсайту, мотивації, стадій інтелектуального розвитку, інтеріоризації та ін.

Когнітивна психологія (60-80-і рр., Г. У. Найссер, М. Бродбент, Д. Норман, Дж. Брунер), у якій увага концентрується на знаннях, інформованості, організації семантичної пам'яті, сприйнятті, дослідженні процесів читання, розумінні і т.п.

Гуманістична психологія (60-90 рр., А. Маслоу, К. Роджерс): вироблення ідей «клієнтоцентрованої» терапії, самоактуалізації особистості, ієрархії людських потреб, створення концепції гуманістичного підходу до організації педагогічного процесу.

Педагогічна антропологія К. Д. Ушинського (1896-1870 рр.). Становлення ідей виховного характеру навчання, діяльної природи людини, розробка категорій змісту і методів навчання.

Культурно-історична теорія Л. С. Виготського (1896-1934 рр.), у рамках якої обґрунтовується теорія розвитку психіки, понятійного мислення, мовлення, розкривається взаємозв'язок навчання та розвитку, зумовлюється випереджувальний характер навчання щодо досягнутого розвитку.

У рамках цієї парадигми розвиваються концепція діяльності М. Я. Басова, теорія діяльності О. М. Леонтьєва, ідея суб'єктивності діяльності С. Л. Рубінштейна, загальноінтегруючий підхід до розуміння психіки та виявлення специфіки її розвитку на етапі дорослості Б. Г. Ананьєва, які істотно вплинули на розвиток педагогічної психології.

З середини XX століття починають проявлятися власне психологічні концепції і теорії учіння, навчальної діяльності (Д. М. Богоявленський, П. Я. Гальперін, В. В. Давидов, Л. В. Занков, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Н. А. Менчинська, Н. Ф. Талізїна, Д. Б. Ельконін та ін.), які внесли непересічний вклад як в осмислення педагогічної практики, так і в розвиток педагогічної психології як науки.

1.5. Міжпредметні зв'язки педагогічної психології з іншими науками Педагогічна психологія тісно пов'язана з іншими психологічними галузями.

Зокрема, загальна психологія є базовою наукою для педагогічної психології. Взаємозв'язок педагогічної і загальної психології допомагає зрозуміти виникнення психіки як форми відображення дійсності, розкрити вплив навчання і виховання на психічний розвиток дітей різних вікових груп, залежність розвитку від методів, способів і прийомів навчального і виховного впливів.

Особливо тісно педагогічна психологія пов'язана з віковою психологією, яка виявляє структурні зміни, новоутворення, що виникають з віком дитини в її психічній діяльності.

Очевидним є зв'язок педагогічної психології з педагогікою, що розробляє цілі, зміст, методи та форми навчання й виховання підростаючої особистості.

Педагогічна психологія також пов'язана з віковою анатомією, фізіологією, оскільки розвиток людини, що являє собою цілісний процес формування особистості в ході навчання та виховання, не може не враховувати її анатомічні та фізіологічні особливості.

Для педагогічної психології суттєвим є зв'язок з соціологією та соціальною психологією, адже дитяча особистість виховується у колективі однолітків, малих групах (сім'ї, класі тощо).

Педагогічна психологія використовує також дані диференційної психології та дефектології для з'ясування індивідуально-типологічних особливостей становлення підростаючої особистості в умовах навчально-виховних впливів, зокрема особливостей психічного розвитку дітей з відхиленнями в діяльності окремих аналізаторів або центральної нервової системи в цілому. Разом з тим, надбання педагогічної психології потрібні для ряду інших наук: філософії, генетики, мистецтва, мовознавства та ін.

Тема 2.Методологія й методи педагогічної психології

2.1. Методологічні принципи педагогічної психології

Методологія як наука про методи визначається сукупністю принципів, дотримання яких забезпечує ефективний добір і використання методів у ході організації та проведення наукових досліджень, у тому числі й психолого-педагогічних. Отже, методологічні принципи педагогічної психології є основою добору методів, методик та технік у конкретному психолого-педагогічному дослідженні або практичному обстеженні.

Серед методологічних принципів у вітчизняній психології насамперед виділяють такі: 1)детермінізму, 2) розвитку, 3) єдності психіки й діяльності, 4) об'єктивності, 5)системності, 6) особистісного підходу.

1. Принцип детермінізму передбачає закономірну й необхідну залежність психічних явищ від факторів, що породжують ці явища. Детермінізм може бути причинним, цільовим, системним і статичним.

2. Принцип розвитку вимагає вивчати будь-яке психічне явище як процес, що має свій початок, апогей і завершення.

3. Принцип єдності психіки й діяльності в межах педагогічної психології доречно зрозуміти як принцип вивчення дітей у процесі їх виховання й навчання. Адже залежно від цілей і змісту спеціально організованої системи впливів на різні сторони особистості дитини, найбільш цілеспрямовано розвиваються й відповідні сторони її особистості.

4. *Принцип об'єктивності* забезпечує достовірність наукової інформації.

Стосовно психолого-педагогічних досліджень реалізація принципу об'єктивності передбачає дотримання таких правил:

1) При створенні дослідницької програми враховувати обмеженість деяких методів в аспекті достовірності результатів застосування їх на дитячій вибірці (самопостереження, анкетування тощо);

2) Будувати методики дослідження відповідно до цілей та завдань виховання й навчання на кожному виховному етапі;

3) При дослідженні ефективності нових методів навчання й виховання забезпечувати максимальну еквівалентність експериментальної та контрольної груп;

4) При визначенні рівня психічного розвитку дітей враховувати соціально-економічні, історичні та етнопсихологічні розбіжності їхнього онтогенезу.

5. *Принцип системності* передбачає розглядання психологом будь-якої ситуації як системи взаємопов'язаних елементів, характеристики кожної складової якої зумовлені своєрідністю загальносистемних ознак.

6. *Принцип особистісного підходу* передбачає у будь-якому випадку виходити з положення про цілісність особистості як системи, яка діє у певних обставинах.

2.2. Загальна характеристика методів педагогічної психології

Під методом дослідження розуміють спосіб вивчення об'єкта. У педагогічній психології використовуються різноманітні методи дослідження психологічних закономірностей інтелектуального та особистісного розвитку людини в умовах здійснення навчально-виховного процесу та професійної діяльності вчителя: спостереження, експеримент, опитування та інші. При цьому названі методи застосовуються з урахуванням специфіки тих психолого-педагогічних проблем, на вивчення яких вони спрямовані.

Методи педагогічної психології можна розглядати в системі різних класифікацій.

Зокрема, С.Л.Рубінштейн виділяв основні і допоміжні методи. У пед. психології основними є педагогічне спостереження і психолого-педагогічний експеримент. Допоміжними вважаються, наприклад, психолого-педагогічна бесіда, тестування, аналіз продуктів діяльності тощо.

Б.Г.Ананьєв у своїй класифікації виділяє такі 4 групи методів, як: 1) організаційні; 2) емпіричні; 3) статистичної обробки даних; 4) інтерпретаційні.

До організаційних методів відносяться: порівняльний (співставлення різних груп за віком, діяльністю тощо), лонгитюдний (обстеження одних й тих осіб впродовж тривалого періоду), комплексний (дослідження одного об'єкта представниками різних наук).

Емпіричні методи включають спостереження, експеримент, аналіз продуктів діяльності, моделювання, психодіагностичний та біографічний методи.

За способом обробки даних виокремлюють методи математико-статистичної обробки даних та методи якісного аналізу результатів дослідження.

До інтерпретаційних належать генетичний (філо- та онтогенетичний метод, структурний метод (класифікація, типологізація тощо).

Ефективність використання тих чи інших методів істотно залежить від того, наскільки вони є валідними (тобто як вимірюють саме ті властивості досліджуваного об'єкта, для оцінки яких застосовується), надійними (дозволяють отримувати однакові результати при багаторазовому використанні) і точними (чутливими до вимірювання досліджуваних властивостей об'єкта).

2.3. Метод спостереження у педагогічній психології

Під спостереженням розуміють тривале, планомірне, цілеспрямоване описування психічних особливостей людини, що проявляються в її діяльності та поведінці, на основі їх безпосереднього сприймання. Об'єктом спостереження звичайно стають окремі сторони психічної діяльності людини, напр., особливості мовлення, мислення, емоцій, вольової регуляції поведінки, взаємини в групах дітей, ігри тощо.

Спостереження має відповідати ряду вимог, основними з яких є: цілеспрямованість; планомірність; систематичність; об'єктивність; фіксування отриманих даних з подальшим їх аналізом.

Важливо також дотримуватися послідовності окремих етапів спостереження, які зазвичай мають такий порядок:

- 1) визначення мети і завдань спостереження;
- 2) вибір об'єкта, предмета та ситуації;
- 3) вибір способу спостереження, який мінімально впливає на досліджуваний об'єкт і найбільш повно дозволяє збирати необхідну інформацію;
- 4) вибір способу реєстрації даних;
- 5) обробка та аналіз отриманої інформації.

Спостереження може бути суцільним та вибіркоvim, довго та короткотривалим, колективним та індивідуальним, явним та прихованим.

Спостереження вимагає чіткості та точності реєстрування даних. Високі вимоги висувуються і щодо запису результатів спостереження, а саме:

- 1) вони мають бути фактологічними, тобто слід фіксувати саме явище, а не давати йому узагальнену оцінку чи характеристику;
- 2) слід описувати всю ситуацію, а не її фрагмент;
- 3) записи мають бути повними, тобто відображати всі події, які стосуються певної гіпотези, у тому числі й ті, що їй суперечать.

Найважливішою перевагою спостереження як методу педагогічної психології слід вважати ту обставину, що він дає змогу фіксувати певні факти, якнайменше втручаючись у цілісну ситуацію; фіксувати події в момент їх перебігу, отримувати інформацію про поведінку людей незалежно від готовності останніх стати об'єктом вивчення та ін.

Недоліки спостереження виражаються у залежності дослідника від появи факту, що його цікавить; впливі суб'єктивного чинника на інтерпретацію результатів спостереження; неповторності даних спостереження; неможливості реєстрації абсолютно всіх подій тощо.

2.4. Психолого-педагогічний експеримент як метод педагогічної психології

Специфіка експерименту полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, повторення їх з

метою перевірки істинності висновків, у зміні істотних умов з метою виявлення їх впливу на характер протікання досліджуваних процесів тощо.

Експериментальний метод дозволяє:

1) організувати спеціальні умови діяльності; 2) активно впливати на досліджуване явище за допомогою умов, змінюваних експериментатором; 3) реєструвати реакції впливу на тих, кого досліджують.

Розрізняють лабораторний і природний експеримент. Лабораторний експеримент проводиться у спеціально створюваних умовах, які ретельно враховуються. Напр., вивчення умовних рефлексів дитини, змін дихання, пульсу залежно від емоцій, швидкість протікання різноманітних реакцій, розв'язання експериментальних задач тощо. Хоча й лабораторний експеримент створює найкращі можливості для врахування умов, ведення контролю за ходом та етапами, кількісної оцінки результатів та ін., застосування його в педагогічній психології досить таки обмежене. Зумовлено це притаманними йому недоліками, до яких зараховують:

1) штучність експериментальної ситуації; 2) небезпеку невиправданого домінуючого впливу експериментального фактора у штучній ситуації; 3) великий вплив на результати дослідження в лабораторних умовах попередньої установки досліджуваних.

Природний експеримент характеризується тим, що здійснюється в природних для дитини умовах різних видів діяльності. Його застосовують для дослідження вікових, індивідуальних особливостей розвитку пам'яті, мислення, уяви, мовлення, емоцій, вольових дій, здібностей тощо. З цією метою дітям пропонують виконати різні види завдань (перцептивні, мнемічні, мислительні тощо), а з ходу процесу та результатів розв'язання останніх роблять висновки про їх психічні властивості. Умови проведення такого експерименту визначаються не експериментатором, а самою природою досліджуваного явища, усіма його зв'язками з навколишнім середовищем.

За характером і метою розрізняють констатувальний та формувальний природний експеримент. Констатувальний має діагностичний характер, тобто ставить за мету дослідити який-небудь психічний факт (індивідуальні особливості психічного процесу, ту чи іншу рису особистості тощо). Вважається, що констатувальний експеримент не може бути самостійним повноцінним методом дослідження психічного розвитку, тому що з його допомогою не можна охопити дитячої психіки в динаміці.

Особливим видом природного є формувальний експеримент, що має на меті зміну наявного рівня психічної діяльності дитини в наміченому напрямку внаслідок активного впливу експериментатора. Формувальний експеримент одночасно виконує дві функції: дослідження психологічних особливостей і механізмів; досягнення певних виховних та освітніх цілей.

В основі формувального експерименту лежить експериментально-генетичний метод (Л.С.Виготський), сутність якого полягає у тому, що в експериментальних умовах моделюється, відтворюється процес становлення і розвитку різних психічних функцій у діяльності.

2.5. Психодіагностичні методи педагогічної психології

Широко використовують у педагогічній психології і різноманітні психодіагностичні тести, тобто системи знань, які дозволяють вимірювати рівень розвитку певної якості (властивості) особистості.

Серед тестів розрізняють:

- тести досягнень, спрямовані на визначення рівня володіння людиною конкретними знаннями, уміннями та навичками;
- тести інтелекту, що мають виявляти інтелектуальний потенціал людини;
- тести креативності, націлені на вивчення і оцінку творчих здібностей;
- тести особистості, спрямовані на вимірювання різних сторін особистості,
- тести проєктивні для цілісного вивчення особистості, що витікає з аналізу психологічної інтерпретації, тобто усвідомленого чи неусвідомленого перенесення суб'єктом особистих рис, якостей і станів на зовнішні об'єкти під впливом домінуючих потреб, цінностей.

Поряд з психодіагностичними тестами широко застосовуються і інші конкретні дослідницькі методики (аналіз продуктів діяльності, бесіда, інтерв'ю, анкетування, соціометрія тощо).

Аналіз продуктів діяльності полягає в інтерпретації змісту і техніки виконання матеріальних і духовних предметів, створюваних людиною. У педагогічній практиці цей метод зазвичай застосовують у формі аналізу учнівських творів, письмових робіт з різних предметів, малюнків тощо. Такий аналіз дозволяє визначити рівень засвоєння учнями матеріалу, їхнє ставлення до предмету, особливості функціонування пізнавальних психічних процесів.

Соціометрія – емпіричний метод вивчення внутрішньогрупових зв'язків, розроблений американським соціальним психологом і психотерапевтом Дж. Морено. Цей метод широко використовується у педагогічній практиці для формування навчальних колективів, визначення внутрішньогрупової взаємодії. В ході дослідження членам групи задають запитання, відповідь на яке передбачає вибір серед однокласників, партнерів для якоїсь сумісної діяльності. Зазвичай школярам задають питання, пов'язані з навчальною діяльністю («З ким із однокласників ти хотів би разом готуватися до екзамену?»), позашкільною діяльністю («З ким із однокласників ти хотів би разом готуватися до виступу?») та особистими стосунками («Кого з однокласників ти запросив би на свій день народження?»). В процесі обробки результатів по кожному заданому запитанню підраховується кількість виборів, одержаних кожним членом групи, встановлюється взаємність здійснених і отриманих виборів. На основі цього робляться висновки стосовно статусу кожного члена в колективі, наявності у нього стійких дружніх зв'язків, існуванні в колективі окремих стійких угруповань, наявності у групі явних лідерів та ізольованих членів. Така інформація розширює можливості педагога щодо взаємодії з учнівським колективом, що дозволяє вчителю суттєво підвищити ефективність педагогічного і особливо виховного впливу на школярів.

У педагогічній психології часто вдаються до отримання психологічної інформації шляхом бесід з дітьми на різні теми. Бесіди бувають програмованими та вільними, можуть включати прямі та непрямі питання тощо. Інколи бесіди набувають характеру інтерв'ю, яке полягає в отриманні відповідей на заздалегідь заготовлені запитання. Практикуються і письмові опитування (анкетування). За своєю формою анкета може бути закритою і відкритою. Розрізняють три

різновиди закритих запитань: 1) дихотомічні, на які дають лише два варіанта взаємовиключаючих відповідей (наприклад, «так» або «ні»); 2) альтернативні, в яких таких взаємовиключаючих варіантів не менше трьох (наприклад, «так», «ні» або «не знаю»); 3) запитання-меню, в яких можна обрати більше, ніж один варіант відповіді, оскільки ці варіанти не виключають один одного. Відкриті запитання передбачають, що опитанту потрібно самому написати відповіді. Запитання анкети і запропоновані варіанти відповідей мають бути сформульовані таким чином, щоб ті, кому вони адресовані, правильно зрозуміли їх зміст і могли адекватно відповісти. Запитання слід складати з урахуванням словникового запасу і образу мислення опитуваного, не варто зловживати науковою термінологією.

Названі методи слід застосовувати з урахуванням специфіки тих психолого-педагогічних проблем, на вивчення яких вони спрямовані.